

МУЗИЧНО-РИТМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ
УРОКІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВАMUSICAL AND RHYTHMIC ACTIVITY
IN THE MUSIC LESSON STRUCTURE

У статті наголошено, що важливим засобом виховання музичності дітей і свідомого опанування музики є музично-ритмічне виховання, яке розвиває почуття музичного ритму, його сприймання, виконання й імпровізування. Акцентовано на доцільності використання на уроках музичного мистецтва музично-ритмічної діяльності. Зазначено, що в музично-ритмічній діяльності молодших школярів рухи є засобом вираження думок, почуттів, образів, вони тренують пам'ять, виховують увагу, формують уміння орієнтуватися в просторі. Підкреслено необхідність своєчасного реагування на уроках музичного мистецтва на всі музичні завдання відповідними рухами, узгодження їх зі звучанням музичного твору, оскільки такий від діяльності загострює сприймання дітей, розвиває музичний слух, відчуття ритму та інші музичні здібності школярів. Виокремлено методи навчання музично-ритмічних рухів: наочно-слуховий, наочно-зоровий, словесні методи (бесіда, пояснення, коментар), метод вправлення. Акцентовано на доцільності таких прийомів музично-ритмічної діяльності, як крокування, пластичне інтонування, імпровізація ритмічних рухів до пісні чи музичного твору, вільне диригування, рухливі ігри, інсценування, виконання танцювальних вправ. Подано різні види творчих завдань, спрямованих на краще засвоєння учнями засобів музичної виразності, розвитку ладо-ритмічного відчуття, пластичного вираження в музиці. Підкреслено, що доцільне застосування на уроках музичного мистецтва музично-ритмічної діяльності розвиватиме в школярів почуття ритму, вчитиме їх узгоджувати рухи з характером музики, ритмічно й виразно рухатися, грати в музичні ігри, водити хороводи. Доведено, що музично-ритмічні рухи, вправи, таночки, хороводи призвичаюють учнів до колективних дій, сприяють їх об'єднанню, виховують почуття згуртованості, дружби, взаємної поваги, а також почуття справедливості, що є дієвим засобом формування в молодших школярів емоційно-етичної компетентності.

Ключові слова: уроки музичного мистецтва, молодші школярі, музично-ритмічна

діяльність, музично-ритмічні рухи, емоційно-етична компетентність.

The article states that an essential means of educating schoolchildren on musicality, conscious perception and music performance is musical and rhythmic education. It develops a sense of musical rhythm, perception, performing and improvisation. The article emphasises the expediency of using musical and rhythmic activities in music lessons. It notes that younger schoolchildren's musical and rhythmic activities and movements are a means of expressing thoughts, feelings, and images, which train memory, develop attention, and form the ability to navigate in space. The article highlights the importance of timely response to all musical tasks with appropriate movements, matching them with the sound of a musical piece in music lessons. This type of activity sharpens schoolchildren's perception and develops a sense of music and rhythm and other skills. It provides the following teaching methods of musical and rhythmic movements: visual, auditory, verbal (conversation, explanation, comment), and reducing methods. It focuses on the relevance of musical and rhythmic activity techniques, such as stepping, plastic intonation, rhythmic movement improvisation to a song or musical composition, free conducting, moving games, staging, and performing dance exercises. Various types of creative tasks aim to master musical expressiveness, develop ладо-rhythmic feeling, and plastic music expression. The article emphasizes the appropriate using musical and rhythmic activities in music lessons for developing a schoolchildren's sense of rhythm and teaching them to coordinate movements with the music nature, move rhythmically and expressively, play musical games, and lead dances. It proves that musical and rhythmic movements, exercises, individual and round dances encourage schoolchildren to group activity, provide their unity, develop a sense of cohesion, friendship, and mutual respect, as well as a sense of justice as an effective means of building younger schoolchildren's emotional and ethical competence.

Key words: lessons of music, younger schoolchildren, musical and rhythmic activity, musical and rhythmic movements, emotional and ethical competence.

УДК 373.3.016:78]37.091.32
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.1.13>

Гоголь Н.В.,
докт. пед. наук,
доцент кафедри української мови,
літератури та методики навчання
Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

Постановка проблеми. В умовах розбудови Нової української школи надзвичайно гостро стоїть проблема розвитку духовної культури суспільства, й у зв'язку з цим абсолютно очевидна необхідність повернення школи до мистецтва як одного з важливих засобів розкриття духовного потенціалу особистості. Уроки музичного мистецтва сприяють розвитку в дітей почуття прекрасного, формуванню естетичних смаків, вчать їх розуміти й цінити твори мистецтва.

Створенню творчої атмосфери на уроці музичного мистецтва сприяють музично-ритмічні рухи

як один із видів музично-виконавської діяльності. Музично-ритмічна діяльність є обов'язковим елементом музичних занять у початковій школі. Цей вид музично-творчої діяльності допомагає дитині виразити своє відчуття настрою, характеру й розвитку музики, передати розуміння художнього образу, діагностує у молодших школярів адекватність музичного сприйняття і здатність до творчої пластичної імпровізації.

Завдання музично-ритмічного виховання молодших школярів спрямовані на розвиток природної музикальності дітей, їхніх музично-творчих

здібностей, а саме: чутливості, емоційності, умінь узгоджувати рухи з характером мелодії, відчувати особливості засобів музичної виразності, осмислено й усвідомлено сприймати та виконувати музичні твори, здійснювати пластично-ритмічне відтворення музики, ритмічно й виразно рухатися, грати в музичні ігри, виконувати різноманітні танці, хороводи тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз науково-методичних джерел дає підстави стверджувати, що зарубіжними й вітчизняними вченими (Е. Абдуллін, А. Авдієвський, М. Вовк, І. Гадалова, Л. Гасенко, А. Козир, Л. Масол, П. Ніколаєнко, Т. Овчинникова, Е. Печерська, О. Раввінов, Г. Рігін, О. Ростовський, М. Румер, Г. Стулова, Л. Хлебникова, Ю. Юцевич та ін.) досліджено різні аспекти музично-ритмічної діяльності учнів молодшого шкільного віку на уроках музичного мистецтва. Так, Е. Печерська акцентувала на доцільності застосування різноманітних музично-ритмічних рухів, що пов'язані з навчальним матеріалом уроку, оскільки вони можуть бути використані і як метод, «за допомогою якого діти усвідомлюють окремі поняття музичної грамоти, так і засобу самовиявлення дитини» [6, с. 52].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. У науково-методичних працях учених розглянуто проблему реалізації на уроках музичного мистецтва музично-ритмічних вправ та музично-теоретичної діяльності. Проте нині науково-методичної актуалізації потребує проблема втілення у практику роботи школи доцільних методів і прийомів, що спрямовані на розвиток природної виразності рухів дітей, найпростіших навичок хореографії, формування в них музично-ритмічних і творчих здібностей, виховання почуття колективізму, емоційного ставлення до уроків музичного мистецтва. Тематика нашого дослідження значною мірою доповнює науково-методичні пошуки дослідників, визначає зміст музично-ритмічної діяльності учнів на уроках музичного мистецтва та її вплив на формування в молодших школярів емоційно-етичної компетентності.

Мета статті полягає в аналізі доцільних методів і прийомів роботи на уроках музичного мистецтва, спрямованих на розвиток музично-ритмічної діяльності молодших школярів, їхньої здатності емоційно й свідомо сприймати та виконувати музику.

Виклад основного матеріалу. У сучасній школі доцільно застосовувати музично-ритмічні рухи, що пов'язані з навчальним матеріалом уроку й можуть виконувати роль як методу, за допомогою якого молодші школярі усвідомлюють окремі поняття музичної грамоти, так і засобу самовираження дитини. Музично-ритмічні рухи спрямовані на пластичне вираження музики: її загальних особливостей – характеру, настрою, образу музичного

твору; специфічних властивостей – засобів музичної виразності (елементів музичної мови), жанрових особливостей (пісенність, танцювальність, маршовість), оркестровки (імітація гри на музичних інструментах).

В аспекті дослідження нам імпонують методи навчання музично-ритмічних рухів молодших школярів, запропоновані дослідницею Л. Гасенко, а саме:

1. *Наочно-слуховий метод* передбачає виконання учителем музичного твору виразно та яскраво, оскільки від цього залежить не тільки сприймання твору мистецтва в цілому, але й якість виконання рухів учнями. Перед розучуванням твору з дітьми необхідно глибоко продумати зміст і образи, визначити характер музики, основні засоби музичної виразності, а також виховне значення всього музичного матеріалу.

2. *Наочно-зоровий метод* полягає в показі вчителем танців, ігор, окремих танцювальних рухів, який повинен бути емоційним, естетичним, органічно поєднуватися з музикою, що звучить. Варто наголосити, що показ рухів виконується після ознайомлення з музичним твором.

3. *Словесні методи* (бесіда, пояснення, коментар) уможливають донесення вчителем до учнів чіткої та конкретної інформації. На уроці музичного мистецтва доцільним є вивчення спеціальних танцювальних термінів, які сприяють поглибленню й закріпленню набутих практичних навичок.

4. *Метод вправлення* допоможе учням засвоїти певні рухи чи їх елементи. Важливого значення набуває систематичне повторення рухів на уроці, оскільки дітям подобається грати в знайомі ігри, танцювати танці. Таким чином учитель поступово накопичує запас рухливого матеріалу для дітей. Водночас, особливої уваги потребує індивідуальна робота з кожною дитиною, яка передбачає виконання молодшими школярами індивідуальних ролей, додаткових вправ тощо [1, с. 163–164].

На уроках музичного мистецтва, на наш погляд, доцільно використовувати різноманітні музично-ритмічні вправи, ігри, рухи, що пов'язані з навчальним матеріалом з музики, а також можуть виконувати роль навчального методу, за допомогою якого учні усвідомлюють окремі поняття музичної грамоти. Так, відтворення рухами засобів музичної виразності допоможе учням у їх практично-наочному засвоєнні. Наприклад: доцільним засобом відтворення метру та ритму є крокування, плескання, тупання, диригування, показом «пульсу» (як-от, стопою по підлозі чи вказівним пальцем правої руки по долоні лівої руки тощо); відчуття руху мелодії можна передавати однією чи двома руками перед собою у просторі кожного звука мелодії; фразування варто відтворювати показом ліги (фрази) рукою також у просторі перед собою; динамічні зміни в мелодії доцільно показувати

рухами різної амплітуди: малої – тихо, великої – голосно; показ ступенів ладу можна передати ручними знаками релятивної системи сольмізації, а ноти звукоряду – рукою-нотоносцем або на «живому піаніно» тощо.

Музично-ритмічні вправи спрямовані на створення в дітей цілого ряду вмій. Вони можуть передбачати різні завдання, а саме: узгоджувати рухи з характером музичних творів; змінювати рухи у відповідності до зміни регістру чи темпу музичного твору; вдосконалювати основні рухи: плескання у долоні, клацання пальцями притоптування ногами тощо. Навчаючи дітей музично-ритмічним вправам, необхідно виховувати в них свідоме ставлення до музики шляхом розкриття змісту та характеру музичних творів у цілому, а також засвоєння окремих елементів музичної виразності.

Творчими завданнями на основі ритму можуть бути такі:

- «Луна»: учень/вчитель проплескує в долоні ритмічний малюнок голосно, а інший учень повторює тихо, далі учень додає свій варіант ритмічного малюнка, наступний учень його відтворює і т.д.;
- ритмізація слів, словосполучень, віршів, загадок, лічилок, приказок;
- підбір слів до заданого ритмічного малюнка (наприклад, дібрати назву дерева до ритмічного малюнка, розспіваного на «ті-та-ті», де «ті» – позначають ненаголошені склади, а «та» – наголошений склад (відповідь – береза) або створити ритмічний малюнок до назв тварин із сюїти К. Сен-Санса «Карнавал тварин» тощо);
- розгадування ритмічної загадки: впізнати пісню чи вправу за ритмічним малюнком; на дошці записано ритмічну вправу з пропущеними тактами – учні проплескують та записують такт, якого не вистачає; придумати ритмічний малюнок до вірша, прислів'я чи приказки тощо;
- ритмічний канон, під час виконання якого всі голоси відтворюють один ритмічний малюнок, але з деяким запізненням;
- імпровізації на основі ритмічної вправи може передбачати зміну початку, кінця, ритму тощо;
- складання ритмічного акомпанементу до пісень, танків, ігор (із поясненням).

Музично-ритмічна діяльність сприяє поглибленню в школярів музичних знань, розширенню кругозору, розвитку творчої уяви, фантазії, мислення, допомагає краще зрозуміти музику, полюбити її та емоційно відгукуватися на неї.

З перших уроків музичного мистецтва учні вчаться реагувати на диригентські жести вчителя під час розучування пісень. Так, пропонуючи дітям уявити себе в ролі диригента, учитель може диригувати спочатку під власний спів, виділяючи логічні наголоси в тексті, кульмінацію в музиці, передаючи жестами характер пісні. На наступному етапі

варто перейти до колективного диригування невеликими інструментальними п'єсами, наприклад: Прелюдія №7, Прелюдія № 20 Ф. Шопена тощо. Диригування повинне бути вільним і передавати жестами фразування, динаміку, моменти кульмінації тощо. Особливе місце в цій роботі можуть мати спроби диригування фрагментів із симфонічних творів, як-от: «Ранок» Е. Гріг у виконанні симфонічного оркестру, А. Вівальді «Пори року», Симфонія № 40 В.А. Моцарта, Симфонія № 5 чи № 9 Л. ван Бетховена, увертюру з опери «Тарас Бульба» М. Лисенка та ін. [3; 4; 5].

Необхідно підкреслити, що творчі завдання для музично-ритмічних рухів сприяють емоційного відгуку дітей на музику. Відтак учителю необхідно дібрати такі музичні твори, в яких би яскраво й наочно розкривався музичний образ. Музика дає чимало мотивів для пластичних імпровізацій, тому вчителю необхідно визначитися з тим, який образ за своїм емоційним ладом доречний для пластичного втілення на конкретному уроці; чи не перешкодить цій роботі його музичне оточення; як точно й стисло сформулювати завдання для пластичної імпровізації конкретного твору; яку форму (індивідуальну, групову, колективну, «по ланцюжку») вибрати для виучуваного твору.

Музично-ритмічні рухи під час слухання музики уможливають краще сприймання й розуміння музичних образів виконуваних творів, сприяють організації рухової реакції молодших школярів на музику. Інтонційно-образний лад музики, що має яскравий образотворчий характер, також може служити мотивом для виконання дітьми пластичних етюдів. Хвилеподібними рухами рук учні можуть зображати морські хвилі («Гра хвиль» з триптиха «Море» К. Дебюссі), хлібну ниву, що колишеться (уривки з кантати «Радуйся, ниво непоплита» М. Лисенка), імітацію косовиці (українська народні пісні «Вийшли в поле косарі»), падання листочків із дерев (Л. Фучаджі «Вальс осіннього листя»), бутон квітки, що розкривається засобами поступового розкриття долонь рук («Ранок» із стоїти «Пер Гюнт» Е. Гріга) [3; 4; 5].

Різні за характером музичні твори викликають у дітей емоційні переживання та настрої, під впливом яких і рухи набувають відповідного характеру. Наприклад, урочисте звучання святкового маршу радує, бадьорить дітей. Це проявляється в піднятій поставі, точних, чітких, підкреслених рухах ніг і рук. Навпаки, спокійний плавний характер танцю дає змогу зробити поставу більш вільною, рухи м'якими, неквапливими.

Жанрові особливості музики, наприклад, пісенність можна передати плавними рухами рук, маршовість – крокуванням. Виконання музики танцювального характеру сприяє освоєнню школярами танцювальних рухів – кружляння у вальсі, кроку польки, притупів у народних танцях, граціозних

поклонів і реверансів у менуеті, підстрибування, дробового кроку, притупів у народних танців, змінного – в хороводах (лінійних, кругових, «змійкою»), кроку полонезу, характерних рухів рук, голови, корпусу тощо. Наприклад, виконання двочастинної композиції в українській народній пісні «Як діждемо літа» засновано на контрасті її частин: у ліричному заспіві дівчата виконуються фразуваннями рухами руки, що розкривається з хусточкою з відповідним поворотом голови, в танцювальному приспіві хлопчики виконують напівприсідання та виставляння ніг, характерні для українського народного танцю «Гопак».

Розвиток музичного образу, зіставлення контрастних і схожих побудов, ладова забарвленість, особливості ритмічного малюнка, динамічних відтінків, темпу – все це може відбиватися в рухах, вправах, танцях, хороводах та іграх. У музично-ритмічній діяльності музика відіграє провідну роль, а рухи стають своєрідним засобом вираження художніх образів.

Доцільним, на наш погляд, на уроках музичного мистецтва є використання музично-дидактичних ігор, оскільки вони відповідають природним потребам молодших школярів, поєднують у собі елементи навчання, прикладної репродуктивної та творчої діяльності. Варто відмітити, що вмиле використання ігор на уроці музичного мистецтва підвищує навчальну активність учнів, сприяє розвитку їхніх творчих здібностей, активізує інтенсивність мислення, пам'яті та уваги.

Музично-дидактичні ігри в свою чергу поділяються на ігри під інструментальну музику; сюжетні і безсюжетні, де правила тісно пов'язані з музикою; ігри зі співом. Наприклад, гра «Веселе коло», яку доцільно проводити на етапі вивчення нового матеріалу або на етапі його закріплення. Суть гри полягає у тому, що діти, стаючи у коло, рухами відтворюють засоби музичної виразності (лад, темп, динаміку, ритм). Так, музику, що звучить у мажорному ладі, учнів відтворюються за допомогою підняття рук догори, в мінорі – присідають, тримаючись за руки в колі. Швидкий темп – біжать по колу, повільний – ідуть. Голосна динаміка – коло розширюється, тиха – звужується. Танцювальний ритм учні відтворюють танцювальними рухами, маршовий – крокуванням по колу [2].

Виділяють також музично-дидактичні ігри, що мають певний навчальний зміст, розвиток дії, свої правила. Такі ігри мають багато спільного з рухливими іграми та хороводами. Варто підкреслити, що ігри-хороводи – один із найдавніших видів народного танцювального мистецтва, їх виконання пов'язується з обрядовими діями, традиціями українського народу. Хороводи є синтетичним видом народної творчості, в якому органічно поєдналися поезія, музика та хореографія. На уроках музичного мистецтва вчитель повинен формувати

в учнів уявлення про українські народні пісні, хороводи, танці. Необхідно навчати дітей виконувати кілька українських народних пісень, супроводжуючи їх танцювальними рухами. Відтак варто створювати танцювальний репертуар для кожного класу. Показником танцювальної культури молодших школярів є емоційне сприйняття хореографічного мистецтва, здатність самостійно оцінити виконання, підібрати рухи тощо. З ігровими рухами тісно пов'язаний музичний фольклор, наприклад: українські народні пісні-ігри «Мак», «Подольночка», «Ой, Василю, товаришу», «Бояре, ми до вас в гості», «А ми просо сіяли» та ін.

Інсценування дитячих пісень активно використовується в початковій школі. Інсценувати можна українські народні пісні (збірка В. Верховинця «Весняночка»), авторські пісні, українські пісні, що звучать у виконанні сучасних співаків. Виконання ролей допоможе розкрити музичні та акторські здібності дітей сприятиме самовираженню їх у музиці. Інсценування пісень є однією із часто вживаних форм музично-ритмічних рухів. Таким чином, виконання пісні чи казки супроводжується виразними рухами окремих персонажів і груп (наприклад, пісня «Урок» (муз. Т. Попатенко, слова М. Івенсен) – ролі ляльки, каченяти, кози, теляти; «Пісня про зарядку» із музичної казки «Урок для звірят» (муз. О. Янушкевич, слова М. Ясакової) тощо) .

Виразним рухами – імітацією гри на дитячих музичних інструментах – учні можуть супроводжувати звучання п'єс із яскраво вираженим тембровим звучанням будь-яких музичних інструментів. Імітування рухів руки зі скрипкою, барабаном, балалайкою – у пісні «Веселий музикант» А. Філіпенка. Рухи руки зі смичком віолончелі передають виразність звучання п'єси «Лебідь» з «Карнавалу тварин» К. Сен-Санса та ін. [3].

Отже, музично-ритмічні рухи та вправи сприяють всебічному й гармонійному розвитку учнів: музично-естетичному, емоційному, вольовому та пізнавальному.

Висновки. Молодший шкільний вік – це найсприятливіший період для здійснення художньо-естетичного виховання, оскільки саме в цьому віці формується ставлення дитини до світу й відбувається розвиток сутнісних художньо-естетичних якостей майбутньої особистості. Музично-ритмічна діяльність на уроках музичного мистецтва забезпечує різнобічний музичний розвиток учнів, а саме: їхню музикальність, творчі здібності, емоції та почуття, формуються вміння за допомогою рухів передавати характерні особливості музичного твору. Водночас посилюється емоційно-етичний вплив музики на дітей, рухи допомагають прослідкувати розвиток музичного образу, розвивається уява про засоби музичної виразності та елементи музичної мови, краще засвоюється музичний матеріал уроку. Зростає культура

поведінки молодших школярів, формуються навички колективних дій, що спрямовані на формування в учнів емоційно-етичної компетентності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гасенко Л. І. Методичні підходи до викладання музичного мистецтва в школі: Навчально-методичний посібник. Полтава, 2014. 240 с..
2. Дидактичні ігри для уроків музичного мистецтва в початковій школі URL: <https://naurok.com.ua/didaktichni-igri-dlya-urokiv-muzichnogo-mistectva-v-pochatkoviy-shkoli-138586.html> (дата звернення: 22.03.2023 р.)
3. Калініченко О. В., Аристова Л. С. «Мистецтво. 2 клас» URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1294-mistectvo-kalinichenko-2-klas.html> (дата звернення: 22.03.2023 р.)
4. Калініченко О. В., Аристова Л. С. «Мистецтво. 3 клас» URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1553-mystectvo-3-klas-kalinichenko-nush.html> (дата звернення: 21.03.2023 р.)
5. Стеценко І., Садовенко С. «Мистецтво. 4 клас» URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1611-mystectvo-4-klas-stecenko.html> (дата звернення: 23.03.2023 р.)
6. Печерська Е. Уроки музики в початкових класах : Навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 272 с.